

Gerçekliğin içinde sanalın gölgesinde: Öznenin gayri-maddi ve dijital emeği

Ferhat Göçer*

Öz

Tarihsel olarak içinde bulunduğu çeyrek yüzyılı aşkın bir sürede kapitalizmin üretimsel formasyonunda ciddi anlamda bir dizi değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin en okunabilir görüngüsünü emek pratikleri oluşturmaktadır. Emek, geleneksel anlamda fiziksel bir üretim yapısının dışında; enformasyon ve iletişim teknolojileri aracılığıyla, bilişsel ve dijital olarak da “artı değer” yaratabilmektedir. Bu durum; toplumun yeni yönetimsellik paradigmasıyla da yakından ilişkilidir. Yeni yönetimsellik paradigmasını oluşturan teori ve pratikler bütünü, neoliberal ilkeler yoluyla kendisini kurgular. Bu süreç bir başka deyişle; neoliberal yönetimsellik olarak adlandırılır. Neoliberal yönetimsellik anlayışı toplumun ve toplumsal yapıların bir tür şirket gibi; kendini yönetmesi ve kâra endekli bir mantıkla hareket etmesini talep eder. Diğer bir deyişle, topyekûn “toplumun ekonomikleşmesi” beklentisini arzular. Bu arzu, aynı zamanda yeni bir özne tipolojisini de beraberinde getirir. Neoliberal özne olarak betimlenen yeni özne, yaşamını başarı ve performansa dayalı bir şekilde tasarlar. Başarısız bir durumda, suçlu ve sorumluyu dışarıda aramaktansa kendi öznelliğinde/benliğinde arar. Bu da sermayenin kendi ihtiyaçlarını üretmesi/karşılama noktasında sömürüye açık bir öznenin imali demektir. Özellikle bu süreç, emek pratiklerinde kendini serimler. Emeğin geleneksel olarak sınırları önceden belirlenmiş mekânlar içerisinde sermaye tarafından sömürülme pratikleri, bugün kendini dijital ve gayri-maddi olan emek pratikleri içerisinde de göstermektedir. Sermaye, sömürü alanını genişleterek sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Bu sürdürülebilirlik, her şeyden önce kapitalizmde belli bir dizi maddi ve bilişsel değişimler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu çalışmada; kapitalizmin maddi ve bilişsel değişim ve dönüşümü sonucu yeni emek biçimleri olarak ortaya çıkan dijital emek ve gayri-maddi emeğe ek olarak bu emek pratikleri içerisinde neoliberal öznenin sömürüye nasıl içkin kılındığı serimlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, neoliberal yönetimsellik, neoliberal özne, dijital emek, gayri-maddi emek

Inside the reality through shadow of the virtual: Implementary and digital labor of the subject

Abstract

A series of serious changes have occurred in the productive formation of capitalism over the last quarter century. The most readable phenomenon of these changes is labor practices. Labor is outside of a physical production structure in the traditional sense; it can also create “plus value” cognitively and digitally through information and communication technologies. This situation is closely related to the new governmentality paradigm of the society. The set of theories and practices that make up the new governmentality paradigm constructs itself through neoliberal principles. This process, in other words, is called neoliberal governmentality. The neoliberal understanding of governmentality demands that society and social structures govern themselves like a company and act with a profit-oriented logic. In other words, it desires the prospect of an overall “economization of society”. This desire also brings along a new subject typology. The new subject, described as a Neoliberal subject, designs his life based on success and performance. In case of a failure, Neoliberal seeks guilt and responsibility within its own subjectivity rather than outside. This means that a subject is open to exploitation at the point where capital meets with its own needs. Especially this process reveals itself in labor practices. The practices of exploitation of labor by capital in traditionally predetermined spaces show itself today in digital and intangible labor practices. Capital provides its sustainability by expanding the area of exploitation. At the outset, this sustainability is realized

*Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın Anabilim Dalı,
E-posta: ferhatgocer@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1150-7643

through a certain series of material and cognitive changes in capitalism. In this study, in addition to digital labor and immaterial labor, which emerged as new forms of labor as a result of the material and cognitive change and transformation of capitalism, it is revealed how the neoliberal subject is immanent to exploitation within these labor practices.

Keywords: Capitalism, neoliberal governmentality, neoliberal subject, dijital labor, immaterial labor

Giriş

Emek, tarihsel olarak toplumların gelişim ve ilerlemesinde gerekli olan maddi ve düşünsel olanın gizil katmanında var olan asıl dinamoyu oluşturur. Bir anlamda yaratma edimi olan emek, insanın tarihinde merkezi bir yere karşılık gelir. Modern dünyanın inşası ile emeğin tarihsel olarak morfolojik yapısı da değişime uğramıştır. Endüstriyel kapitalizmde emek, belli bir ücret karşılığında sınırları önceden belirlenmiş/çizilmiş üretim faaliyetinde bulunan mekânların – fabrika ve atölye vb.- içerisinde günün belli saatlerini üretim etkinliğinde bulunarak yaşamını sürdürmekteydi. Bu süreç aynı zamanda “modern ücretli kölelik” olarak da tanımlanabilecek tarihsel bir zaman diliminin başlangıcını da oluşturmaktadır. Bu tarihsel başlangıcın oluşmasında; teknoloji ve tekniğin gelişiminin yanı sıra, düşünsel, siyasal ve yönetsel parametrelerin gelişimi de önemli bir faktördü. Emek, bu dönemde militarist bir model temelinde gerçekleşen ağır birtakım üretim koşulları içinde sermaye tarafından gözetim ve kontrol altına alınmış olsa da uzun ama; sürdürülebilir -görece güvenli- bir yolla varlığını sürdürebilmekteydi.

Kapitalizmin krize içkin doğası, krizleri aşma noktasında yaratıcı bir yıkımı da beraberinde getirir. Kapitalizmin her krizi aşma çabasının ağır bilançosunu doğrudan yaşayan emek, 1970’li yıllarda hem teorik hem pratik olarak yürürlüğe giren neoliberal politikalar yoluyla; kırılan, belirsiz, savruk, güvencesiz, her an değişebilir bir piyasa mantığına içkin kılınmış, kısa vadeli süreçlere uyarlanmış “prekaryan” olarak tanımlanan bir kimliğe dönüşmüştür (Standing, 2019). Neoliberal yıkımın yarattığı toplumsal tahribat, toplumsal yapıların sinir uçlarına kadar nüfus ederek, toplumun “ekonomikleşmesi” şeklinde tarif edilebilecek bir sömürü konsepti icat etmiştir. Bu durum, emeğin öznesinde de varoluşsal bir kriz yaratmıştır. Özne, kapitalizmin içinde bulunduğu mevcut neoliberal aşamada “yönetimsellik” yoluyla bir tür şirket gibi; kendini sürekli yenileyen, toplumsal anlamda yoksunluğu ve yoksulluğunun ya da başarısız bir performans göstermesinin yegâne suçlu ve sorumlusu olarak kendisini görmektedir. Dardot ve Laval (2012) tarafından, “neoliberal özne” olarak tarif edilen bu tipoloji, yaşamını yalnızca başarı ve performansla endekslemiştir. “Neoliberal performans toplumunda başarısız olan kişi, toplumu ya da sistemi sorgulamak yerine başarısızlığından kendini sorumlu tutar ve utanç duyar. Neoliberal rejimin kendine has zekâsı burada kendini gösterir” (Han, 2020, s. 16). Genel olarak toplum, özel olarak ise emek üzerindeki sömürü ve denetim, başarı ve performans rejiminin temel ölçütlerini belirleyen “bilimsel ve disiplinsel bilginin doğruluk söylemlerinin otomatik işleyişiyle geçerlik kazanır” (Hülür, 2009, s. 30).

Neoliberal öznenin, bu söylem ve pratikler yoluyla inşa edilişi, sermaye dolayımıyla her yerde sömürüye açık kılınmasını da peşinden getirir. Özellikle, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, emeğin boyut değiştirmesi kaçınılmaz bir gerçeklik olarak belirmiştir. Emeğin modern anlamda gelenekselleşen fiziksel ve zihinsel emek yapısına; dijital emek ve gayri-maddi emek şeklinde bir dizi yeni emek pratikleri de eklenmiştir. Emeğin biçimsel görünümüleri değişmekle birlikte; sermayeyle olan ilişkisinde bir değişim olmamıştır. Başarı ve performans rejiminde özne, kendi ihtiyaçlarından ziyade sermayenin ihtiyaçlarını üretmek için varlığını koşullandırır. Neoliberal yönetimsellik altında, neoliberal özne; bedensel ve bilişsel olarak sermayenin kesintisiz sömürüsüne maruz kalarak, yaşamın her mecrasında bu sömürü pratikleriyle karşılaşmaktadır. Bu noktada, bu çalışmanın eksenini; kapitalizmde

sermayenin ve sömürünün her yerdeliğine imkân sağlayan maddi ve ideolojik gelişmeler ile gayri- maddi emek ve dijital emek pratikleri oluşturmaktadır.

1. Endüstriyel kapitalizm ve sonrası

Modern uygarlığın eşik noktası olan on dokuzuncu yüzyılda kültür, siyaset ve ekonomi alanındaki yaşanan köklü dönüşümler ile yeni bir toplumsal sistem oluşmuştur. Bu yeni toplumun en belirgin özelliği; geleneksel olan düşünsel, yönetsel ve aidiyet ilişkilerinden uzaklaşarak teknoloji, bilim, rasyonalite, bürokrasi, kent ve sanayi temelli bir üretim biçimine sahip olmasıdır. Endüstriyel kapitalizm olarak adlandırılan bu dönemin belirgin birtakım özellikleri bulunmaktadır: Batı coğrafyasında siyasal devrimlerin hızlanması, ulus devletlerin kurulması, yeni kentlerin inşa edilip kırsal nüfusun bu yerleşim yerlerine göç etmesi; bunun sonucu olarak yeni toplumsal sınıfların oluşması, siyasal fikirlerin ya da ideolojilerin ortaya çıkması ve dinsel inançların önemini yitirmesi kapitalist endüstriyel toplumun başlıca sahip olduğu özellikler olarak nitelenir (Ritzer & Stepnisky, 2014, s. 5-8). Büyük ölçüde Batı toplumlarında yayılan endüstriyel kapitalizm, tarımsal bir sisteme bağlı olan bu toplumlara, ağırlıklı olarak endüstriyel bir sisteme dönüştürmüştür. Çok sayıda insan, bu dönüşümün yarattığı sonuçlar nedeniyle kırsal ve tarımsal üretim yerlerini bırakarak, teknoloji temelinde yeni yeni gelişmeye ve büyümeye başlayan fabrikalardaki işlerde çalışmak için kentsel mekânlara doğru göç etmeye başlamıştır.

Endüstriyel kapitalizm, gereksinim duyduğu birçok hizmeti ve “artı değeri” yaratmak için ekonomik, siyasi, hukuki ve bürokratik kurumları da beraberinde oluşturmuştur. Yeni ekonomide meşru ve doğru olarak işaret edilen, endüstriyel kapitalizmin ürettiği ürünlerin değişim ya da mübadelesini sağlayan serbest bir pazar ekonomisinin olmasıdır. George Ritzer, piyasa ekonomisinin yarattığı toplumsal temel olguyu şu şekilde açıklar: Piyasa ekonomisi içinde büyük çoğunluğu oluşturan emek sınıfı, düşük ücret karşılığında uzun saatler çalıştırılırken, azınlık olan burjuva sınıfı ise büyük kazançlar elde ettiği bir yapı oluşmuştur (Ritzer, 2013, s. 7).

Serbest rekabetçi bir ekonomi politik anlayış üzerine inşa edilen endüstriyel kapitalizm, sermaye birikiminin oluşmasında emek sınıfı olarak beliren proleteriyayı, düşük bir ücret karşılığında ağır koşullar altında üretime ve yaşamaya zorlamıştır. Fransız filozof Paul Lafargue, kapitalist toplumdaki emeğin ve çalışma koşullarının bu dönüşümünü şöyle ifade eder: Hıristiyan ahlakın bir paradisi olan kapitalist ahlak, emekçinin tenini aforoz etmektedir; üreticinin ihtiyaçlarını asgariye indirgemeyi, onun zevk ve tutkularını ortadan kaldırmayı ve onu, dur durak bilmeyen bir makinanın rolüne hapsedmeyi bir ideal üretim biçimi olarak benimsemiştir (Lafargue, 2019, s. 9-10). Toplumsal zenginliğin bölüşümünden kaynaklı ortaya çıkan sınıfsal ayrışma, kapitalist topluma ilişkin genel bir eleştirinin doğmasını da ortaya çıkardı. Bu eleştiri, kendini başta sosyalist bir düşünce hareketi olmak üzere çeşitli radikal düşünce akımları içerisinde örgütleyerek kapitalizmi yıkmak isteyen modern emek mücadelelerinin de tarihini başlatmıştır.

Kapitalist üretim tarzı her şeyden önce mal ve hizmetlerin dolaşımını, diğer bir ifadeyle üretilen metaların değişimine imkân tanıyan bir sistemdir. Kapitalist üretiminin somut olarak diğer toplumsal üretim biçimlerinden farklılaşan ve belirginleşen yapısı; onun devasa bir meta yığına sahip olmasıdır. Karl Marx, bu durumu *Kapital*'in ilk cildinde şu şekilde açıklar: “Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, ‘muazzam bir meta yığını’ olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır” (Marx, 2013, s. 49). Bir başka deyişle, uygarlık tarihi boyunca, emek ve sermaye arasındaki gerilimin yansımasında en somut aşama olan kapitalizmin genel izleği ve çalışma yasası şu şekilde belirtilebilir:

Kapitalizm, kazanç ve “malı, mal üretmek” için kullanılan sermayenin birikimini esas alan toplumların işleyiş tarzıdır; bu sistem, mal alım-satımının yanı sıra hizmet sunumu ve alımı üzerine de kuruludur. Kazanç eşit olmayan değişim üzerinden sağlanır... Ayrıca Pazar araçlarının

hakimiyeti sayesinde; öte yandan kapitalizm kazancı, bugüne kadarki tarihinin de gösterdiği gibi ürün ve üretim teknolojisindeki yenilikler üzerinden sağlar...çoğunlukla da (ama sadece bu sayede değil) kazancı teknolojik yenilikleri ve ilerlemeleri kullanarak elde eder; bunun bedeli ise doğal kaynakların aşırı tüketimi ve doğal kaynak kıtlığıdır...kapitalizmde kâr elde etmek için sermayeye sahip olmak zorunludur; bu kârın (ticari kâr, artık değer, teknolojik yenilikle) hangi türden bir yöntemle elde edildiğininse hiçbir önemi yoktur. (Fülbert, 2018, s. 78-79)

Endüstriyel kapitalizm, uygarlığın geliştirdiği tarihsel yapı içerisinde kendini yenileyebilen ve diğer bir deyişle yeniden üretebilen toplumsal ve ekonomik bir sistemdir. On dokuzuncu yüzyılda kendini, yarattığı kurumsal ve politik düzenlemelerle yerleşik bir düzeye eriştiren kapitalizm, yirminci yüzyılda örgütlü kapitalizm olarak nitelendirilen bir döneme giriş yaptı. Bu dönemim örgütlü kapitalizm olarak adlandırılmasının başlıca nedeni, sermaye ve emeğin kendini örgütleyebilme koşullarına sahip olmasıydı.

Sermayenin yeniden örgütlenmesi, merkezinde tekelleşmenin olduğu karteller ve tröstler üzerinden yürütülen bir süreçti. Bu şekilde rekabetin yanı sıra, kapitalizme yöneltilen eleştirilerin başında gelen üretim ve dağıtımda “anarşik piyasa” olarak tanımlanan süreç, kontrol altına alınmış oldu (Fülbert, 2018, s. 178). Bu dönemin tipik bir özelliği ise baskın kâr yöntemlerini kullanmasıdır. Tekelleşme, emperyalist yayılmacı ve sömürgeci politikaların olması fazladan bir kâr elde etme biçimi olarak kendini gösterdi. Bu süreç aynı zamanda emeğin de kendisini örgütlemesine ilişkin bir dizi pratiğin imkânını yarattı. Her ne kadar tarihsel zaman dilimi içerisinde emek mücadelesi, sermayenin baskı ve şiddetiyle karşılaşmış olsa da bu dönem de birtakım yasal ve sendikal haklarını elde etme fırsatı, emeğe ilişkin kazanılmış somut haklar olarak işaret edildi.

Endüstriyel kapitalizm dönemindeki kısa soluklu emek hareketinin yerini, sendika ve sosyal demokrat partilerden oluşan sağlam bir yapıya sahip emek sınıfı örgütlenmeleri almıştı (Fülbert, 2018, s. 180). Grev hakkı, sendikal yapıların önemli bir toplumsal gücün merkezini oluşturması, çalışma saatlerinin azaltılması, yüksek ücret, sosyal güvence, siyasi temsil hakkı, emek sınıfının görecelide olsa yaşam koşullarının iyileştirilmesine dönük bir dizi refah politikası, bu dönemde uygulanmaya çalışılan başlıca pratikler dizisini oluşturmaktaydı.

Yeni kapitalizm, diğer bir deyişle örgütsüz kapitalizm, 1970 sonrası dünyada sosyal devlet politikalarının tahribatı ile başlayan bir evreye karşılık gelir. Kapitalizmin krize içkin olan doğası, yaşadığı büyük bunalımlardan başta kamu harcamaları ve yatırımları olmak üzere emek sınıfı üzerinde uyguladığı kısmi refah politikalarında kesintiye giderek kendisini bir başka formasyonda üretmeye başladı. Kapitalizmin bu yeni evresi *post-fordist*, *geç modernlik*, *post-endüstriyel*, *geç kapitalizm*, *imparatorluk*, *ileri kapitalizm*, *enformasyon/bilgi toplumu*, *iletişim toplumu* şeklinde belli bir dizi kavramlar çerçevesinde tanımlanmaya çalışıldı.

Yeni kapitalizm -örgütsüz kapitalizm- Lash ve Claus Offe gibi sosyal bilimcilerin mevcut kapitalizmin ekonomisi, devleti ve sivil toplumunda sosyal ve ekonomik gruplarda gözlenen parçalanmayı açıklamak üzere kullandıkları bir kavram (Marshall, 1999, s. 564). Örgütsüz kapitalizm, sistemsal bir çözülmeye ziyade yeniden yapılandırılma ya da yeni üretim ve tüketim temelli bir organizasyon oluşturmayı ifade eder. Bu yeniden üretim pratiği, kapitalist toplumsal ve ekonomik formasyonun dinamik bir süreç olarak kendini serimlemesidir. Scot Lash ve John Urry’ e göre, “örgütlü kapitalizmin sona ermesi” dedikleri olgunun merkezinde, kitlesel üretimin girdiği kriz yatmaktadır. Onlara göre, Batılı toplumların çoğunluğunda 1870’li yıllardan İkinci Dünya Savaşı’na uzanan dönemde örgütlü kapitalist bir yapıya ulaşmıştı. Örgütlü kapitalizm sanayi toplumunun bildik bazı görünüşlerinden oluşuyordu: Ekonomik girişimlerin ulus-devlet çerçevesinde yoğunlaşması, merkezileşmesi ve düzenlenmesi; Fordist ve Taylorist çizgilerde kitlesel üretim, korporatist bir sanayi ilişkileri örüntüsü; insanların ve üretimin sanayi kentlerinde coğrafi ve mekânsal yoğunlaşması; kültürel modernizm (aktaran Kumar, 1999, s. 65). Yeni kapitalizm ise emeğe olan uluslararası talebin artışı ve kapitalizmin küresel ölçekte girmedik alan bırakmaması; küçük kentlerde ve kırdan da endüstrinin ve hizmet sektörünün gelişmesi; finans sektörünün hizmetten ayrı bir yapı olarak

oluşması ve aynı firmanın dünyanın çeşitli bölgelerinde, farklı ürünleri üretmekte, farklı sektörlerde uzmanlaşmasıdır (Belek, 1999, s. 172).

Yeni kapitalizmin oluşumuna yol açan en önemli parametrelerden birisini küreselleşme oluşturmaktadır. Küreselleşme, tek tek toplumların tutarlılıklarını, bütünlüklerini ve birliklerini zayıflatan ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan bir olgudur (Urry, 1995, s. 99).

Küreselleşme, sermaye akışının ulus-devlet yapılarını aşarak yer-kürede her alana yayılması ve toplumların kılcan damarlarına kadar temas etmesidir. M. Hardt ve A. Negri, *İmparatorluk* olarak adlandırdıkları küresel yayılmacı sermaye akışını şu şekilde açıklar: Üretim ve mübadelenin asli unsurları – para, teknoloji, insanlar ve metalar- yerel sınırları giderek daha hızlı ve kolay aşıyor; ulus-devletler bu akışı düzenleme gücünü ve ekonomi üzerindeki kontrolünü kaybediyor (Hardt & Negri, 2015, s. 15). Küreselleşme aynı zamanda yeni bir egemenlik biçimi olarak ulus devletler üstü olan çokuluslu şirketlerin söz sahibi olduğu bir sürecin kendisidir.

Küreselleşmeyi hızlandıran temel olguların başında teknolojik gelişmelerin önemli bir payı bulunmaktadır. Küresel sermaye akışının her yerdeliğini sağlayan teknolojilerin önemine ilişkin David Harvey, şunları belirtir: Küreselleşme olarak tanımlanan sermayenin genişleme süreci, sermayenin dolaşımının küresel düzeyde gerçekleşmesi ve bu sürecin gerçekleşmesine olanak sağlayacak-finansal altyapı teknolojileri ile medya ve iletişim teknolojileri gibi araçların inşa edilmesi yoluyla sağlanmaktadır (Harvey, 2008, s. 83–86). Bu durum bilgi ve enformasyon ekonomisi olarak da nitelenen yeni kapitalizmin, küreselleşme sürecinde bağımlı olduğu temel alanların başında finansal altyapı teknolojileri ile medya ve iletişim araçlarındaki gelişmelere sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir.

Küreselleşmenin teknoloji temelli gelişiminin, toplumsala dönük somut sonuç ve etkilerine ilişkin şunlar ifade edilebilir: Küreselleşme olgusunu azınlığın yararına çoğunluğun zararına olacak teknoloji merkezli bir süreçtir, küreselleşme aşırı zenginlerin daha hızlı bir şekilde para kazanmasına imkân tanımaktadır. Azınlık olan bu gruplar, büyük miktarlarda sermayeyi küresel çapta hareket ettirmek ve her zamankinden daha etkili bir biçimde en son teknolojik araçları kullanmaktadır ve teknoloji çok az sayıda insana büyük faydalar sağlarken, dünya nüfusunun üçte ikisini dışarda bırakır ya da kenara iter (Bauman, 2012, s. 76-77).

Küreselleşmenin bir başka çıktısı ise her şeyin metalaşmasıdır. Metalaşma bütün yapısal değerlerin sermaye çıkarına dönüşmesidir. Diğer bir deyişle, artık metalaşma hayatın her alanında: Aile, eğitim sistemi, şirketler, emek kurumları, toplumsal koruma politikaları, işsizlik, engellilik, meslek grupları ve siyaset gibi alanları da içine almaktadır (Standing, 2019, s. 52). Bu dönüşüm, toplumun mutlak bir biçimde piyasa güçlerine tabi olunması anlamına gelir.

2. Neoliberal öznenin imal edilişi

Kapitalizmin 1970 ve sonrası bir başka boyutunu tekno-sömürü temelli gelişen küreselleşmenin, siyasal ideolojisi olarak beliren neoliberalizm oluşturmaktadır. Neoliberalizm, kapitalizmin içinde bulunduğu mevcut aşamanın aklını oluşturan, bütüncül bir ekonomi politik süreçtir. “Neoliberalizm, insanların evrensel rekabet ilkesi uyarınca yönetilmesinin yeni bir tarzını belirleyen söylemlerin, pratiklerin, düzeneklerin bütünü olarak tanımlanabilir” (Dardot & Laval, 2012, s. 2). Küreselleşmenin her şeyi metalaştırmasının önündeki yapısal engeller, neoliberal ilkeler aracılığıyla ortadan kaldırılmıştır (Standing, 2019, s. 52).

Sermaye akışının herhangi bir kural ve engel tanımaz süreç içerisinde hareket etmesi gerekliliğini savunan neoliberal ideoloji, küresel kapitalizminin meşru argümanlarını oluşturan bir siyasal program olarak kendini göstermektedir. Neoliberalizmin, temelde özel mülkiyet ve hür teşebbüs anlayışı içerisinde kendini formüle eden politik ve ekonomik bir ideoloji olması; onun her türlü yapısal engeli aşması noktasında sıkı bir reform anlayışına sahip olmasıyla

ilgilidir. Bu reform anlayışı; yalnızca sermayenin daha çok alana ve daha çok birikime yol açacak şekilde varlık göstermesi ile ilişkilidir. David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* adlı eserinde neoliberalizmi şu şekilde tanımlamaktadır:

Neoliberalizm her şeyden önce politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori insan refahını arttırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kuramsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kuramsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır... Piyasaların düzgün işleyişini gerekirse zorla garantilemek için gereken ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlemelidir. (Harvey, 2015, s. 10)

Neoliberalizm, emek piyasasının esnekleştirilmesi, deregülasyon ve özelleştirilmeler yolu ile kamusal politikaların şekillenmesinde belirleyici pratikler bütünü olmuştur. Neoliberalizm, merkez ve çevre ülkelerde kapitalizmin yeni işleyiş biçimlerini ortaya çıkarmaktadır: Yeni bir iş disiplini ve hissedarlarla, borç verenlerin kârlılık yönetimi; kalkınma ve sosyal güvenlik konularında devlet müdahalelerinin asgariye indirilmesi; mali kurumların çok hızlı büyümeleri; finansal sektörlerle finansal olmayan sektörler arasında finans çıkarına işleyen yeni ilişkilerin oluşması; şirket evlilikleri ve satın almalarına elverişli yaklaşımların ortaya çıkması başta olmak üzere (Dumenil 6 Levy, 2009, s. 42-43), finansal düzensizliğin oluşması; merkez bankalarının özerkleştirilip güçlerinin artması ve görevlerinin sadece fiyat istikrarını sağlamaya indirgenmesi; çevre ülkelerin gelirlerinin merkeze kaydırılması gibi küreselleşmeyi yeniden biçimlendiren bir politikadır (Dumenil & Levy, 2009, s. 43).

Neoliberal politikaların bir başka karakterini esnek, güvencesiz, kırılğan ve belirsiz iş tanımlarına dayalı çalışma/üretim yapısı oluşturur. Neoliberalizmin yaratmış olduğu bu çalışma hayatı, piyasa ve birikimin sürdürülebilirliği açısından insan emeğini üretici bir nesne düzeyine eşitlemesi anlayışına yaslanır. Bu durum; emeğin kendi içerisinde de rekabetçi piyasa ilişkilerinde olduğu gibi hız ilkesini yaygınlaştırarak, durmaksızın üretime endeksli bir rekabetçi anlayışı yaratır. Çalışmanın, neoliberal evrede dönüşen doğası Darvinci bir anlayışla adaptasyon sağlayamayanı sistem dışına iterek yokluğa hapseder. Emeğin karşılıksız bırakılan değerinin ölçümünü, esneklik, hız, rekabetin meşru anlayışı, kısa sürede çok şey üretmek ve uzun çalışma saatleri gibi pratikler yoluyla belirlenir.

Emeği, gözetim ve baskı altında tutan bu çalışma koşulları; neoliberalizmde piyasa ve emek arasındaki gerilimin ilişki boyutunu da yansıtır. Emeği, esnek çalışma yaşamına zorlayan düzen; gerçekte, hiç kimsenin uzun vadeli istihdam garantisine sahip olmadığı, çalışanların, kurum/şirket içindeki konumlarının değişken koşullara uyumlanma yeteneğine indirildiği, insanların kendilerini daha az değerli ve her an kullanılıp atılabilir hissettikleri, bu nedenle de ağır bir baskıyı ve güçlü bir güvensizlik duygusunu deneyimledikleri bir akışkanlıklar ağıdır (İlhan, 2007, s. 287).

Neoliberalizmin, emek piyasasında yaratmış olduğu bu gerilim ve çarpık etki; toplumun bir tür şirket mantığı içerisinde hareket etmesi gerekliliği düşüncesini “üretici özneye” dikta etmiştir. Bir başka deyişle neoliberalizm; toplumun öznelerini ve kurumlarını istila ederek, toplumun yerleşik bütün değerlerini piyasalaştırmıştır (Brown, 2017, s. 9). Toplumun bütün alanlarını, ekonomik ve ticari bir amaçla organize eden neoliberal düzen, kendi içerisinde yeni bir özne tipolojisini de yaratmıştır.

Dardot ve Laval (2012) kapitalizmin içinde neoliberal politikalar tarafından şekillendirilen toplum ve piyasanın ortaya koyduğu yeni özne tipolojisini “neoliberal özne” olarak tarif eder. Neoliberal özne, her şeyden önce performans ve haz düzeneği olarak belirir; rekabet ve performans onun var oluşunun gerekçesi olarak bütün yaşamını kuşatır. “Kendi kendinin girişimcisi, “başarmak” için, “kazanmak” için oluşmuş bir varlıktır. İdealleştirilmiş şirket müdürü figürlerinden daha çok işe yarayan rekabetçi spor, tanrıların, yarı-tanrıların ve modern kahramanların sergilediği büyük toplumsal tiyatrodur” (Dardot & Laval, 2012, s. 389). Neoliberal öznenin yaşadığı trajedik varoluşsal ritüelleri, bir tür tek kişilik toplum metaforunu

da içinde taşımaktadır. Sağlıktan, eğitime, ulaşımdan, barınmaya ve yaşamın asli olan üretme pratiklerine kadar birtakım hayati setler dizininde; neoliberal özne, tek kişilik bir toplum olarak kendisini bir tür şirket gibi işletmek sorunsalıyla yüz yüze bulur. Neoliberal krizin yaratmış olduğu bu özne tipolojisi, piyasa ve piyasalaşan toplumsal güç yapılarının öznellik üretmesiyle “normalleşen” bir norm dolayımıyla oluşur. “Toplumu, şirketlerden oluşan bir şirket yapan anlayış yeni bir öznel norm olmadan işlemez” (Dardot & Laval, 2012, s. 361). Brown (2017, s. 42) ise neoliberalizmin kendine özgü olan, özneyi üretme ve yönetme sanatına ilişkin “neoliberal rasyonalite insanı insan sermayesi biçiminde yeniden inşa ederken, çıkar maksimizasyonu peşinde koşan daha önceki homo economicus yorumunun yerini hem şirket üyesi hem kendi başına şirket olan, her iki durumda firmalara özgü yönetim pratikleriyle idare edilmesi uygun düşen bir özne formülasyonu” aldığını belirtmektedir.

Neoliberal politikaların oluşturduğu belirsizlik rejiminde özne, kesintisiz bir çaba ve endişe içerisinde maksimum kâra yoğunlaştırılarak rekabete esir edilmiştir. “Yeni öznenin, “daima daha fazla” üretmesi ve “daima daha fazla” haz alması, sistemik hale gelmiş “haz fazlası”na doğrudan bağlı kalması talep edilir. Bütün veçheleriyle yaşam, performans ve haz düzeneklerinin nesnesi olur” (Dardot & Laval, 2012, s. 391). Bir anlamda; bireysel yaşamın krizleri ve başarısızlıkları ya da piyasalaşan toplumun başarı ve ödül mekanizmalarının işleyişi, neoliberal öznenin kendini nasıl sunduğu ile ilişkilendirilir. Neoliberalizmin sahip olduğu bu mevcut anlayış biçimi, onun yeni “yönetimsellik” anlayışının da tezahürüdür.

Michel Foucault (2015), kapitalizmin neoliberal karakterini, kapitalizmin içine düştüğü krizden kaynaklanmadığını, aksine onun bir tür yeni “yönetimsellik” biçimi olduğunu belirtir. Bu yönetimsellik anlayışı, öznenin kendi kendine çarpmaya gerilmesi anlayışına yaslanır. Neoliberal yönetimsellik anlayışında asıl patoloji; öznenin tüm bu süreci anormal bir süreç olarak değil de daha çok normal bir süreç olarak görmesidir. En önemlisi de bir hakikat rejiminde, öznenin kendine ilişkin yorum bilgisi de patolojik oluş biçimlerini ve pratiklerini sıradanlaştırır. Diğer bir deyişle, bireyler, keyfi bir “oldu bitti” yoluyla, benlik teknolojileri vasıtasıyla özneleşerek “mikro iktidar işleyişinin bir cisimleşmesi” olarak varlık kazanırlar (Hülür, 2008, s. 185-186). Bu açıdan, yönetimsellik “bireylerin özneleşmeleri aracılığıyla boyun eğme”lerini kapsamaktadır.

Tüm bu soyut düzlemenin gerçekleştirilmesi için birtakım somut gerekliliklerin olması kaçınılmazdır. Bu somut oluşumun genel ekonomi politik mantığı da neoliberal ilkeler ekseninde dolaşıma girmiştir. Öznenin tarihsel olarak varlığıyla eşsüremlili olan emeği, neoliberal aşamada yıkıma uğrayarak, anlamsal bir boşluğa düşmüştür. Emeğin geleneksel olarak kendini var kılma biçimi, sabit mekanlardan (fabrika ve toprak vb.) çıkarak, toplumun her alanında geçici ve akışkan bir karaktere dönüşmüştür. Özellikle; sermayenin emeği derdest altına alması yalnızca merkezi üretim mecralarında değil; öznenin öznelliğini ürettiği her alanda gerçekleşmektedir. Bu noktada toplumun mutlak anlamda “ekonomikleştirilmesi” ve neoliberal öznenin de mutlak sömürülmesi gerçeği ortaya çıkmaktadır. Gerek gerçek yaşamın üretim mecraları gerekse dijital teknolojilerin yol açtığı yeni varoluşsal dijital mecralarda, sistematik bir şekilde sömürü pratikleri varlık göstermektedir. Diğer bir deyişle; neoliberal özne, bedensel ve zihinsel olarak eylemde bulunduğu her mecrada sömürüye içkin bir varlığa dönüşmüştür. Bu sömürünün en önemli görünürlük kazandığı iki alanın başında; gayri-maddi emek dolayımıyla oluşan emek biçimleri ve teknoloji temelli ortaya çıkan dijital emek oluşturmaktadır.

3. Gayri-maddi emeğin iletişimsel ve ilişkisel boyutu

Kapitalist üretimin değişime ve dönüşüme endeksli karakteristik yapısı; son otuz yıllık zaman dilimi içerisinde ciddi bir başkalaşım geçirmiştir. Bu başkalaşım biçimi emeğin genel formunda da bir dizi değişimleri beraberinde getirmiştir. Jason Read'nın ifadesiyle: Kapitalizmde üretim, son çeyrek yüzyılı aşkın bir süreçte derin bir başkalaşıma uğramıştır, bu süreçle beraber emeğin yapısı da temelde değişime uğramıştır: Artık yalnızca fiziksel emek gücü değil, bilgi,

duygulanım ve arzular da bu süreçte işe koyulmaktadır (Read, 2014, s. 12). Emeğin tarihsel olarak süre gelen yapısındaki değişimi ve başkalaşımı hakkında en çok üzerinde konuşulan emek; gayri-maddi emektir. Özellikle kapitalizmin organizasyonel ve üretimsel formasyonundaki değişimle, emeğin doğasındaki bir tür olarak beliren gayri-maddi emek, akademik mecraların içinde ve dışında kabul edilen bir gerçekliğe dönüşmüştür (Dowling, Nunes & Trott, 2007, s. 1). Gayri-maddi emek; emeğin yaratıcı doğasına ilişkin bir gönderme yapan emek biçimi olarak kendisini serimler. Emeğin, hizmet ve kültürel bir ürünü olarak düşünülmesi noktasında gelişen, ekser; bilgi ve iletişimin üretiminde ortaya çıkan emektir.

İtalyan düşünür ve eylemci Maurizio Lazzarato, post-endüstriyel üretimin yapısında somut olarak bir nesneye karşılık gelmeyen ürünlerin genel karakteristik özelliğini “maddi olmayan emek” ya da “gayri maddi emek” (malların bilişsel ve kültürel içeriğini oluşturan emek) şeklinde tanımlar. Maddi olmayan emek kavramı emeğin iki farklı boyutuna işaret eder. Bir yandan, metanın “enformasyonel içeriği” açısından, maddi olmayan emek; dolaysız emek için gerekli olan becerilerin artan şekilde siberetik ve bilgisayar hakimiyetine dair beceriler gerektirdiği endüstri sektörü ve büyük firmalarda çalışan emek süreçlerinde gerçekleşen değişimlere gönderme yaparken. Diğer taraftan, maddi olmayan emek metanın “kültürel içeriğini” üreten etkinlik bakımından, normalde “iş” olarak kabul edilmeyen bir dizi etkinliği içerir, örneğin; kültürel ve sanatsal standartları, modayı, zevkleri, tüketici normlarını ve daha stratejik olarak kamuoyunu belirlemeye yönelik etkinlikler şeklindedir (Lazzarato, 2005, s. 227-228). Maddi olmayan emeğin bir başka veçhesini Lazzarato’nun açtığı gedikten devam ettiren M. Hardt ve A. Negri (2015) maddi olmayan emeğin günümüz kapitalizmde baskın/hegemonik bir emek biçimi olduğunu belirtirler. Onlara göre; bunun temelinde yatan asıl formasyonun enformasyon ekonomisine geçişle oluştuğudur. Enformasyona dayalı bir ekonomik üretim modeli aynı zamanda emeğin niteliğinde ve doğasında da zorunlu olarak bir değişimi meydana getirecektir. Buradan hareketle M. Hardt ve A. Negri (2015, s. 295-296), maddi olmayan emeğin ne’liğine ve oluşumuna ilişkin şunları aktarırlar: Ekonominin hizmet sektörleri oldukça zengin bir üretici iletişim modeli ortaya koyarlar. Birçok hizmet alanında sürekli enformasyon ve bilgi alışverişi üzerine kurulmuştur. Hizmet üretimi sonuçta ortaya maddi ve kalıcı bir mal çıkarmadığından, bu üretimle ilgili emek, *maddi olmayan emek* olarak adlandırılır (yazarlar tarafından); diğer bir deyişle bir hizmet, bir kültürel ürün, bilgi ya da iletişim gibi maddi- olmayan ürünler üreten emektir.

Hardt ve Negri, maddi olmayan emeğin biçimsel yapısının üçe ayrılarak ortaya çıktığını dile getirirler. Bu farklılığın ilk biçimi, enformatikleşmiş ve bizatihi üretim sürecini dönüştürecek olan iletişim teknolojilerini de bünyesine katan endüstriyel üretimle ilgili olandır. Örneğin; imalat bir hizmet sayılır, dayanıklı malların üretimindeki maddi emek maddi-olmayan emekle iç içe geçer ve bu durum maddi-olmayan emek haline dönüşmeye başlar. İkinci olarak; yaratıcı ve zekâ ürünü manipülasyona, diğer yandan da rutin simgesel manipülasyona ayrılmış olan, analitik ve simgesel işlerdeki maddi-olmayan emektir. Son olarak, maddi-olmayan emeğin üçüncü türünü duygulanımsal üretim oluşturmaktadır; bu tür, insani ilişkilere ve bedensel yapıya dayalı emeği ifade eder (Hardt & Negri, 2015, s. 298).

Maddi-olmayan emeğin, üretimi sürecinde bir tür olarak oluşan “duygulanımsal emek” insanın duygusal ve bedensel olarak sergilediği performansın bütünüdür. Maddi-olmayan emeğin ürettiği; fikirsel, simgesel, metinsel, dilsel figürler ve imajların üretiminin yanı sıra bu üretimin bir başka ana yapısını da “duygulanımsal emek” oluşturmaktadır (Hardt & Negri, 2004, s. 122). Emeğin değişen üretim pratikleri ve doğasında bir tür ilişkisel ve iletişimsel boyutu yansıtan “duygulanımsal emek” Hardt ve Negri’nin *Çokluk* (2004) adlı eserlerinde şu şekilde kavramsallaştırılarak belirtilmektedir:

Zihinsel olgular olan duyguların aksine, duygulanımlar hem bedene hem zihne aittir. Hatta, neşe ve üzüntü gibi duygulanımlar, organizmanın bütünündeki yaşamın o anki durumunu yansıtır, belirli bir beden haliyle birlikte belirli bir düşünce halini de ifade eder. Dolayısıyla, duygulanımsal emek,

rahatlık, esenlik, tatmin, heyecan ya da tutku gibi hisleri üreten ya da işleyen bir emektir. (Hardt & Negri, 2004, s. 122)

Duygulanımsal emeğin, üretimsel olarak sahneye çıktığı mecraları daha çok hizmet sektörü oluşturmaktadır. Örneğin; hukuk danışmanlığı yapan firma çalışanları, müşteri hizmetleri danışmanları, otel ya da lobi sorumluları, uçuş personelleri ve fast-food zincirlerinde çalışanlarının, mevcut işlerinde duygulanımsal emek ortaya çıkar. Duygulanımsal emeğin, hâkim ülkelerde artan öneminin bir göstergesi sermayenin çalışanlarından; iyi hal tavırları ve karakteri ve sosyal becerilerini öne çıkarmasını beklemesidir. İyi hal ve tavırları ve sosyal becerileri olan bir çalışan, duygulanımsal emekte uzman bir kişi demektir (Hardt & Negri, 2004, s. 122).

Duygulanımsal emeğin bir başka göstergesi de iletişim ve medya mecralarında ortaya çıkmaktadır. İletişimin üretilmesi, dilsel ve düşünsel bir işlemdir, fakat bununla iletişim kuran taraflar arasında kaçınılmaz olarak duygulanımsal bir ilişki de ortaya çıkar. Gazetecilerin ve genel olarak medyanın sadece enformasyon aktarmakla kalmadığı, aynı zamanda haberleri çekici, heyecanlandırıcı, istenir kıldığı, medyanın yeni duygulanımlar ve yaşam biçimleri yarattığını da ifade eder. İletişim, tüm formlarıyla; dil, simge ve enformasyon üretimiyle birlikte aynı zamanda duygulanımı da üretmiş olur (Hardt & Negri, 2004, s. 122-123). Kapitalizmin neoliberal evresinde, maddi-olmayan emek ve onun türevleri, emeğin değişen ve dönüşen biçimlerinde önemli bir yere karşılık gelmektedir. Bilhassa emeğin gerçek üretim koşullarında farklı bir halkaya karşılık gelen gayri-maddi emek, neoliberal öznenin yeni gerçekliğinde bilişsel becerilerinin sömürülmesinin yanında, onun iletişimsel bir varlık olarak üretim çarkı içerisinde her an her şekilde kesintisiz bir sömürüye maruz bırakır. Kapitalizmin neoliberal evresi sömürüyü yalnız maddi emek üretim sahasında değil, onun karşıtı olan alanda da “artı değer” üretmesi için dönüştürür. Bu durum; öznenin ontolojik düalitesinde tözsel olan emeğini, maddi ve gayri-maddi olarak çatala alır.

4. Emeğin dijital platformlarda sömürülme pratikleri

Kapitalizmin neoliberal evrensinde, emeğin bir başka veçhesini de “dijital emek” oluşturmaktadır. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin 1970’li yıllardan beri süre gelen gelişimi sonucunda, emek ve sermaye ilişkileri başta olmak üzere kapitalizmin tarihi açısından önemli sonuçları olmuştur. Enformasyonel kapitalizm olarak da tanımlanan bu süreç, temel de şu özellikleri ile öne çıkmaktadır:

Enformasyonel kapitalizm bir ulus ötesi örgütsel modele dayanır, örgütler ulusal sınırları aşarlar. Yeni olan boyut ise örgütlerin ve toplumsal ağların gitgide küresel olarak dağılmış olmaları, faillerin ve altyapıların küresel olarak konumlanmaları ve dinamik olarak değişmeleri (yeni düğümler durmadan eklenebilir ve çıkarılabilir) ve sermaye, iktidar, para, metalar, insanlar ve enformasyonun yayılımının küresel olarak yüksek hızda işlemesidir. Küresel enformasyonel ağ kapitalizmi, kendisinin ve parçalarının sınırlarını değiştirmesi ve bağlantılar, birlikler ve ittifaklar kurarak ya da sermaye birikimi amacına hizmet etmeyen veya katkı yapmayan söz konusu faillerden kurtularak veya onları yok sayarak muhtelif sistemleri kapsamı veya dışlaması bakımından devamlı kendini örgütlediği göçebe bir dinamik sistemdir. Enformasyonel kapitalizm, işleyişlerini ağırlıklı olarak bilişsellik, iletişim ve iş birliği olarak anlaşılan enformasyon ve enformasyon teknolojilerine dayandıran çağdaş toplumların bu parçalarını betimlemek için kullanılan bir kategoridir. (Fuchs, 2014, s. 138)

Enformasyonel kapitalizmde, sermaye birikiminin yol açtığı doğrudan ya da dolaylı sonuç olarak ortaya çıkan emek; “bilgi emeği” olarak kendisini sunar. “Bilgi emeği; enformasyon, iletişim, toplumsal ilişkiler, duygulanımlar ve enformasyon ile iletişim teknolojilerini üreten ve dağıtan emektir” (Fuchs, 2014, s. 163). Bu durum enformasyonel kapitalizmde bilgi üretimini, üretken bir güce dönüştürmüştür. Bilgi üretimi yalnızca şirketler için değil; toplumsal süreçlerle ilgilenen yurttaşlar, toplumsal anlam üreten medya tüketicileri ve üretkeci olanlar, enformasyonel içerik üreten sosyal medya mecraları ve kullanıcıları, canlı

yayına katılan radyo dinleyicileri ve televizyon izleyicileri tarafından gündelik yaşamın içinde de üretilir, fakat; üretilen bütün bu ortaklaşa bilgi, sermaye tarafından günün sonunda kendine mal edilir (Fuchs, 2014, s. 164). Enformasyonel kapitalizmde, dijital iletişim teknolojileri yoluyla gerçekleşen bilgi üretimi ekonomisinin en önemli sonuçlarından birisi de “dijital emek” kavramının ortaya çıkmasıdır.

Dijital emek, kendi içinde emeğin iki farklı biçimine karşılık gelir. İlk emek türü yaygın biçimde “uberleşme” olarak bilinen dijital ücretli emek sürecidir. Dijital ücretli emek: “Kapitalist platformlar, serbest çalışan (freelance) işçiler ile müşteriler arasında yalnızca arabulucu olarak iş görürler; her biri belirli türden bir hizmet için görselleştirilmiş ve otomatikleştirilmiş bir önyüz(front-end) (bir web sitesi ya da bir mobil telefon uygulaması) sunar” (Pencole, 2021, s. 101). Bu platformlar- uber taşıma hizmetleri, dağıtım, yeme içme, ev işler vb. hizmetler sunan diğer şirketlerde olduğu gibi- coğrafi olarak yeri belirli olan fiziksel görevlerin koordinasyonundan, küresel ölçekte kendi aralarında rekabet eden işçilerin; grafik tasarım, enformasyon teknolojisi hizmetleri, muhasebe tarzı uzmanlık gerektiren veya Amazon Mechanical Turk’te -bireylerin kendi insani sermayelerini alıp satabildikleri çevrimiçi bir piyasa yeri- gerçekleştirilen mikro görevler gibi vasıfsız ve tahkir edici nitelikteki, tamamen enformasyon sağlama amaçlı bir dizi görevin koordinasyonuna kadar uzanan süreçtir (Pencole, 2021, s. 101-102).

Dijital emeğin ikinci boyutunu; karşılığı ödenmemiş emek ya da karşılığı ödenmeden emeğin sömürülmesi oluşturur. Dijital emeğin bu türü, her şeyden önce dijital platformların aracılık ettiği, veri üreten etkinliklere ve toplumsal etkileşime ortam sağlayan; blog, tweet, video, resim vb. paylaşım ağlarında kullanıcıların her türlü yapıp ettiklerinin “artı değer” yarattığı ve bu durumun kullanıcın farkında olmadığı bir süreci ifade eder. “Dijital emek: Çevrimiçi reklamcılık, şirketlerin internet kullanıcılarının dijital emeğini sömürdüğü bir mekanizmadır. Kullanıcılar bir internet üretkeci/üretlanıcı [üretken tüketici = üretkeci, üretken kullanıcı = üretlanıcı] metası meydana getirirler ve sermaye tarafından sömürülen toplumun müştereklerini üreten artı değer yaratan sınıfın bir parçasıdır” (Fuchs, 2020, s. 58-59).

Dijital emeğin bu türüne ilişkin Christian Fuchs (2015), bir başka metninde şunları aktarır: Kullanıcı türevli oluşturulan içeriğin, ücretsiz erişimi mecrası olan sosyal ağ platformlarının ve çevrimiçi reklamcılıktan kâr sağlayan diğer platformların- Web 2.0, sosyal yazılım, sosyal ağ siteleri gibi kategoriler altında toplanan bir gelişmenin-yükselişle birlikte web’deki birikim stratejisi, konvansiyonel medya- televizyon ve radyo- gibi geleneksel kitle medyasında sermaye tarafından işletilen birikim stratejilerine benzeşmektedir. Örneğin; Facebook’ta fotoğraf ve başka görseller yükleyen, duvar iletileri ve yorum yazan, kişi listesine e-postalar yollayan, arkadaş ekleyen veya başkalarının profillerini dikizleyen kullanıcılar, reklam şirketlerine satılan izleyici metasını oluştururlar (s. 152). Konvansiyonel medya izleyicisi ile internet kullanıcısı arasındaki farka dikkat çeken Fuchs (2015), internet kullanıcısının aynı zamanda içerik ürettiğini, burada kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklerin olması ve kullanıcıların aynı zamanda sürekli yaratıcı bir etkinlikte bulunarak, iletişimde, topluluk inşasında bulunduğunu belirterek, bu yapının gelenekselden daha aktif bir kullanıcı oluşturduğunu ve alıcılarının daimi faaliyeti ve üretkeci olarak konumları nedeniyle ticari bir dijital sömürüye maruz bırakıldığını vurgular (s. 152). Bu maruz bırakılma halini kesintisiz/sonsuz bir sömürü durumu olarak formülize eden Fuchs: “Kapitalist bir toplumda üretlanım, kârların artırılabilmesi ve yeni medya sermayesinin biriktirebilmesi için tümüyle bedava çalışan ve sömürü oranını en çoklaştırmaya yardım eden kullanıcılara, üretken emeğin ücretli emekten dış kaynak olarak aktarılması şeklinde yorumlanabilir. Bu da sonsuz sömürüye doğru yakınsayan bir durumdur” (Fuchs, 2014, s. 176). Fuchs (2014), “üretlanım” kavramıyla; kullanıcıların internet ortamlarında sürekli aktif olmaları/ gerçekleştirdikleri etkinlikleri ve yaratıcılıklarının bir bütün olarak metaya dönüşmesini ifade eder (s. 177). Bu durum, aynı zamanda internet dolayısıyla yaratılan dijital bir gözetim ve kontrol mekanizmasının da

inşasını beraberinde getirir. Kullanıcılar tarafından ziyaret edilen web siteleri ya da paylaşım ağları bir tür veri oluşturur. Oluşturulan veriler, kullanıcıların büyük şirketlere satılmasını (sömürülmesi) sonucu doğurur. Diğer bir ifadeyle, bir tür meta olarak büyük şirketlere satılarak kazanç oluşturulur. Bu sürecin işleyişi, şu şekilde gerçekleşir:

Yeni medya şirketleri içeriğin üretimi dolayısıyla kullanıcılara ödeme yapmazlar (ya da nadiren yaparlar). Birikim stratejilerinden biri, onlar için hizmetlere ve platformlara serbest erişim sağlamak, içerik üretmelerine olanak vermek ve üçüncü taraf reklamcılara bir meta olarak satılan kullanıcılardır. Bir platformun ne kadar kullanıcısı varsa reklam tarifeleri de o kadar yüksekten belirlenebilir. (Fuchs, 2014, s. 175)

Dijital platformlar dolayısıyla “kullanıcının ekonomikleştirilmesi” olarak da tarif edilebilecek bir izleğin dışı akıtımı olan bu süreç, neoliberal öznenin rekabet ve bireycilik anlayışının da somutlamasıdır. Fuchs’ın ifadeleriyle vurgulanması gerekirse: “Neoliberal rekabet ve bireycilik mantığı, bir kişinin belirli sosyal medya platformlarında biriktirdiği beğeniler, takipçiler, arkadaşalar veya yer bildirimleriyle ve daha çok da sahip olduğu daha yüksek kültürel çevrimiçi sermaye ve sosyal çevrimiçi sermayeyle ifade edilir” (Fuchs, 2020, s. 59). Bir başka deyişle; neoliberal özne, sanal mecralarda sahip olduğu, sayısal/ölçülebilir sanala ilişkin semboller yoluyla çeşitli etkinlikler içerisinde bulunması ya da çevrimiçi olması, onun sermaye tarafından sömürülebilir olmasını da beraberinde getirir.

Sonuç

Kapitalizm, dinamik ve değişken yapısı tarihsel olarak kurulumundan bu yana çeşitli krizlerle-üretimsel, siyasal, toplumsal, kültürel, ekolojik, teknolojik ve kentsel- varlığını sürdürülebilir bir noktada devam ettirmektedir. Bu durum, kapitalizmde sermayenin devamlılığı açısından önemli olmakla birlikte, emek açısından bir dizi travmatik sonuçları peşinden getirmiştir. Emegın, güvencesiz, kırılğan, belirsiz ve esnek, iş tanımlarına içkinleştirilmesi ve kullanılıp atılabilir bir karaktere dönüştürülmesi, günümüz kapitalizmde genel normatif bir pratik olarak kendini serimler. Özellikle neoliberal politikalar ekseninde toplumun piyasalaştırılması, sinsi bir virüs gibi; sermaye tarafından toplumun bütün hücrelerine nüfus edilerek her şeyin öğütülebilir ve sömürülebilir olması, emek açısından bir tür yok oluşun da başlangıcını oluşturmaktadır.

Kapitalizmin tarihsel formasyonunda beliren değişimin en önemli aşamalarından biri de kuşkusuz neoliberal evredir. Yer kürenin geniş iletişim ağlarıyla birbirine bağlandığı, sermayenin dolaşımı noktasında barikat işlevi gören ulusal sınırların ortadan kalktığı ve sosyal güvenlik politikaların bertaraf edildiği, doğa ve topluma dair her şeyin meta ve kâr amacıyla işletildiği koşullarda ortaya çıkan özne tipolojisi, neoliberalizmin yarattığı iklimin mantığına uygun düşer. Bir diğer deyişle bu iklimin öznesi, neoliberal özne olarak formülize edilir. Neoliberal özne gerek gerçek yaşamın varoluşsal koşullarında gerekse de dijital teknolojiler dolayısıyla yaratılan sanal mecralarda kendi bütünselliği içerisinde; bedensel ve bilişsel olarak sömürüye açık kılınmaktadır. Aynı zamanda bu sömürü pratiği, emegın güncel sorunun ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Emek, kapitalizmin bu aşamasında sofistike bir yapıya bürünerek sermaye açısından nerede “artı değer” yarattığı ya da sömürünün sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği belirsiz bir sürece girmiştir. Emegın “canlı” ya da “cansız”, “maddi ya da gayri-maddi”, “dijital veya bilişsel”, “duygulanımsal ya da yaratıcı” şeklinde birtakım biçimleri bulunmaktadır. Emegın biçimsel bu farklılıklarının ortak paydasını oluşturan şey, sermaye tarafından sömürülmesidir.

Emek, her ne kadar insanın özü olarak tanımlansa da günümüz kapitalizmde bu öz, doğrudan ya da dolaylı biçimlerde; fabrikada, şirkette, evde, üniversitede, bilgisayar karşısında ya da dijital platformlarda kesintisiz bir “artı değer” yaratmak için neoliberal yönetimsellik yoluyla sömürülmektedir. Emegın biçimsel/formsal yapısı, kapitalizmin kendini yeniden üretimi noktasında yaslandığı tekno-bilimsel gelişmeler ve ideolojik formatlama pratikleri

dolayısıyla paralel bir ekseninde değişim gösterir. Fakat bu değişim emeğin biçimselliğinden çok şey götürse de sermayenin değişmez doğasına yapışık kalan, tavizsiz sömürü ilkesinden çok fazla bir şey götürmez.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Belek, İ. (1999). *Postkapitalist paradigmlar*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Brown, W. (2017). *Halkın çözülüşü neoliberalizmin sinsisi devrimi* (B. E. Aksoy, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dominique Levy, G. D. (2009). *Kapitalizmin marksist iktisadı* (S. Pelek, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dowling, E. v. (2007). Producing the dining experience: Measure, subjectivity and the affective worker. *Ephemera*, 7, 1-7.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu College De France Dersleri (1978-1979)* (A. Tayla, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Fuchs, C. (2014). Bilişsel kapitalizm ya da enformasyonel kapitalizm? Enformasyonel ekonomide sınıfın rolü (D. Saraçoğlu, Türkçe Yayına Hazırlayan) M. A. Peters & Ergin Bulut (Ed.), *Bilişsel kapitalizm: Eğitim ve dijital emek* (s. 137-189) içinde. Ankara: Notabene Yayınları.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx* (T. E. Kalaycı, Çev.). Ankara: Notabene Yayınları.
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş* (İ. K. Diyar Saraçoğlu, Çev.). Ankara: Notabene Yayınları.
- Fülberth, G. (2018). *Kapitalizmin kısa tarihi* (S. Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Han, B. C. (2020). *Psikopolitika neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2008). *Umud mekanları* (Z. Gambetti, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hülür, H. (2008). Görülebilenin hayaleti, söylenebilenin mırıltısı; Michel Foucault'nun bakışında boşluk ve bulunmayış. *EKEV Akademi Dergisi*, 12(36), 171-188.
- Hülür, H. (2009). Epistem ve dil; Michel Foucault'da tarih ve eklemleme. *EKEV Akademi Dergisi*, 13(39), 11-31.
- İlhan, S. (2007). Yeni kapitalizmin karanlık yüzü: İnsanilik ve ahlakilik söyleminin sahiciliği üzerine. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 283-306.
- Kumar, K. (1999). *Sanayi sonrası toplumdaki post-modern topluma çağdaş dünyanın yeni kuramları* (M. Küçük, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Lafargue, P. (2019). *Tembellik hakkı* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lazzarato, M. (2005). Maddi olmayan emek (S. Ö. Selen Göbelez, Çev.). Kolektif (Ed.), *İtalya'da radikal düşünce ve kurucu politika* (s. 133-146) içinde. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (D. K. Osman Akınhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Kapital*, 1.Cilt (N. S. Selik, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Çokluk: İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2015). *İmparatorluk* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pencolé, M. A. (2021). Dijital emek (A. K. Gülen, Çev.). Kolektif (Ed.), *Marksizm kılavuzu kıyıda köşeden* (s. 101-105) içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Dardot, P. & Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı: Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Read, J. (2014). *Sermayenin mikropolitikası şimdiki zamanın tarihöncesi ve Marx* (A. D. Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Ritzer, G. (2013). *Klasik sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Sennett, R. (2017). *Yeni kapitalizmin kültürü* (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Standing, G. (2019). *Prekarya* (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Urry, J. (1995). Örgütlü kapitalizmin sonu (A. Yılmaz, Çev.). M. Jacques & S.Hall (Ed.), *Yeni zamanlar* (s. 95-105) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.